

Pisati da bi se shvatilo: Sarajevo i Chicago na engleskome, bosanskom i poljskom^{*}

Writing to Understand: Sarajevo and Chicago in English, Bosnian and Polish

Amela Ljevo-Ovčina

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
amela.ljevo-ovcina@ff.unsa.ba

Data zgłoszenia: 23.02.2017 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | This article talks about short autobiographical stories in the collection *Book of My Lives* by Aleksandar Hemon. What makes this book a piece of art, how it works translated into Bosnian from English, when it was written in English with Bosnian background and cultural experience, as well as how it translates into Polish constitutes the basis for this article. Analyzing how publishers use titles, notes on the author, and other paratextual elements here is first step in the understanding how Hemon creates his work from Bosnian and American experiences and memories.

KEYWORDS | English language, Bosnian language, Polish language, paratextual elements, publishers, reception, Aleksandar Hemon

Bivajući zatečena devedeset druge bez skoro ikakvih institucija, bez vojske i čvrstih kopnenih ili morskih veza s prijateljski nastrojenim svijetom spremnim poslati

^{*} First published 2013 by Farrar, Straus and Giroux, New York. U članku su analizirana izdanja knjige Aleksandra Hemona *The Book of My Lives*, objavljene 2013. (Velika Britanija, Picador); bosansko izdanje *Knjiga mojih života* (Sarajevo, Buybook, 2013, drugo izdanje, s engleskog prevela Irena Žlof, edicija: Savremena bh književnost) te poljsko izdanje *Dwa razy życie* (preveo Tomasz Bieroń; Seria Reporterska; Warszawa, Dowody na Istnienie, Instytut Reportażu, 2015, prvo izdanje).

pušaka, baruta, nafte, a kamoli tenkova ili aviona, Bosna je postala slabija strana u ratu, prihvatajući i sama nesvjesno i svjesno desetljećima ponavljane obrasce kojima je nekako negirana, omalovažavana, smanjivana na puku geografiju, obesmišljavana i ismijavana. I dan-danas se međunarodna zajednica premisslja i odugovlači da politički i ekonomski pomogne unaprijediti najjednostavnije stvari u toj zemlji, mada ima popriličan broj preplaćenih činovnika koji već dva desetljeća spremno ponavljaju fraze o zabrinutosti i pozivaju na reforme. A te reforme kod nekih od najbolje plaćenih i najviše rangiranih stranih činovnika imaju pretvrdo r i upitan akcenat. Bosanska javnost, naviknuta na očekivanja da joj neko drugi nešto riješi, pritisknuta spekulacijama s raznih strana, sa slabom i birokratskom kvaziinteligencijom, čudom se čudi kad se neko ko nije Bošnjak ili s Bošnjacima porodično povezan javno ne odriče Bosne kao kulturnog identiteta i prostora u kojem je naučio misliti, čitati i pisati. Tako je književni uspjeh Aleksandra Hemona usred Amerike, sam po sebi vijest, dodatna novost, jer ovaj pisac bez kompleksa, ako ne i ponosno, pripovijeda o svom djetinjstvu na Dolac-Malti, Drugoj sarajevskoj gimnaziji, Omladinskom programu pa i o bosanskom jeziku. To njegovo iskustvo i opuštenost pomiče sva stereotipna uopćavanja, histeriziranja, viktimiziranja, mistificiranja, dramatiziranja i pretjerivanja svake vrste, vezana za bosanske teme.

Pred kraj osamdesetih bosanskohercegovačke novine, radio i televizija počeli su slobodnije, kritičnije a još uvijek neopterećeni profitom, govoriti o svijetu — tako i tadašnji Radio Sarajevo, proširen i *Omladinskim programom*, koji se valjda trebao baviti omladinskim problemima, a počeo se vrlo brzo doticati politike pa time i slobode. Među ostalima, na tom radiju pojavio se i mladi Aleksandar Hemon kao novinar s književnim pristupom. Početkom devedesetih u vrijeme prvih (cinici bi rekli: i posljednjih) slobodnih izbora u općem zanosu slobode pročitano je u eter i nekoliko njegovih priča, kakva je i ona o Alfonsu Kaudersu. Tada je objavljivao u omladinskom listu *Naši dani* koji će biti preteča slobodne štampe u Bosni i Hercegovini. Hemon će u *Danima* nastaviti objavljivati kolumne pod nazivom *Hemonwood u ratu* i poslije rata, prolazeći put od mladog sarajevskog pisca u nastajanju do svjetski poznatog i slavjenog autora koji objavljuje u Americi na engleskom, pišući i dalje o Bosni toplo, a trezveno. U tom rijetkom uspjehu ostao je jednostavan.

Danas sarajevski Buybook izdaje prijevode njegovih knjiga objavljenih u Americi kao što su: *Knjiga mojih života*, 2013. i *Kako su nastali ratovi zombija*, 2016. te zbirku kolumni *Povratak u Hemonwood*¹, Sarajevo/Zagreb, 2016, pisanu na bosanskom jeziku. Njegova prijeratna pozicija slobodoumnog pisca poznatog u lokalnim okvirima prerasla je u svjetsku priznatost koja se opet prirodno veže za sredinu u kojoj je rastao i o kojoj piše.

1 Ova knjiga sadrži kolumne koje su, sve osim jedne, objavljene na portalu Radio Sarajevo u periodu između 2012. i 2016.

U ljeto 2016. poznatost ovog Sarajlije pomogla je organizatorima *Bookstana*, književnog festivala u Sarajevu, da pored samog Aleksandra Hemona kao vodeće ličnosti ovog skupa, osiguraju prisustvo američkog kritičara Johna Freemana i kanadskog Libanca Rawija Hagea, autora *Žohara* ili Rabiha Alameddina, američkog Libanca, pisca *Hakawatija* i *Ja, Božanstvena, Žena bez koje se može*, kao i domaćih autora i nerijetkih posjetilaca.

Hemon je napisao knjige na engleskom koje su ga svjetski proslavile, a skoro sve vrijeme pisao je kolumne i na bosanskom i bivao blizu bosanskom svijetu. Ni Bošnjak ni Hrvat ni Srbin, Hemon je postao uspješan pišući o Bosni i svijetu iz tvrdoglave pozicije pisca koji se ne dodvorava nikome niti povodi za bilo kim. Njegov odnos iseljenika i useljenika ranije, a sada domaćeg i stranog, i ovdje i tamo, proistekao je iz te slobodoumne pozicije bez koje ni nema pisca ni književnosti. Tražeći slobodu da bude to što jeste i ovdje u Bosni, i tamo u Americi, pronašao je vlastiti način da se ostvari. Poslije uspjeha u Americi, gdje se to činilo nemogućim, i svojom pozicijom nepripadanja nacionalnim, tj. etničkim grupama, a pripadanjem i bosanskoj kulturi i jeziku bez mistifikacije i patetike, Hemon je ovoj kulturi i jeziku dao novu i snažnu nijansu. Cijeli sklop etničkog i općeg ovdje ipak izgleda drugačije. Bolje. Otvorenije, a istinitije. Kako god se svugdje u svijetu pokušava smanjiti i zatvoriti ono najbolje što dolazi iz okvira neke kulture, time se upravo potiče njeno otvaranje i sloboda.

Napuštanje jednog jezika, odnosno prestanak pisanja na njemu kod pisaca u emigraciji i izbor novog jezika stručnjaci povezuju s napuštanjem jednog sistema vrijednosti i prihvatanjem drugog, tj. s *konverzijom* „u istom području i u istom obimu“². U svakom slučaju, pripadanje pisca ne samo jednoj kulturnoj tradiciji može značiti — i često znači — neku novu, drugačiju tačku gledišta. Možda je izbor novog jezika nekim piscima u emigraciji, poslije Drugog svjetskog rata ili nekih drugih ratova i političkih potresa i omogućavao odvajanje i udaljavanje od traumatičnih iskustava povezanih s domovinom, odnosno s materinim jezikom i njihovo posmatranje pod drugačijim uglom, međutim, Hemonova odluka da piše na engleskom jeziku ne može se tako jednostavno objasniti potrebom za distanciranjem od prethodnog iskustva i potrebom da bude neutralan prema vlastitim uspomnama. Sam pisac ovu svoju knjigu u više navrata okarakterizirao je kao autobiografsku³, kao istinite priče, kao svoju prvu

2 Vidjeti u A. Kłoskowska, 2005: *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, str. 142.

3 Ph. Lejeune u djelu *Pour l'autobiographie* (Seuil, Paris 1998) definira autobiografiju kao retrospektivni prozni narativ koncentriran na historiju jedne osobe. Čitaocima je privlačna ova vrsta teksta s obzirom na to da se on u pravilu veže za konkretne sociopolitičke i historijske okolnosti za koje je njegov autor vezan, odnosno, za činjenice, pa bi, prema tome, narativ morao odgovarati konkretnoj realnosti.

nefikciju⁴. U njoj Hemon daje autoironičnu, depatetiziranu i pomalo antiherojsku sliku samog sebe, a piše zapravo iz pozicije ostvarenosti i uspjeha u Americi, a onda i svugdje. O ovakvom pisanju na engleskom i bosanskom Hemon piše i u *Knjizi mojih života (Dwa razy życie)*:

Osim toga, nakon što sam se godinama osjećao zaglavljanim između svog maternjeg i usvojenog jezika, nesposoban da pišem i na jednom od njih, napokon sam počeo pisati na engleskom. Tako sam iscrtao okvire novog prostora unutar kojeg sam mogao prerađivati iskustvo i stvarati priče. Pisanje je bilo još jedan način da organizujem svoj unutarnji svijet u koji se uvijek mogu povući i ispuniti ga riječima. Moja potreba za šahom se gasila, zato što ju je sad ispunjavalo pisanje⁵.

Pisac je o vlastitom osjećaju straha zbog, kako kaže, mogućeg *ispadanja* iz svog jezika, te tako i iz Bosne, kao i svome *izmještanju* iz njega pisao u više navrata, a neka od tih njegovih razmišljanja objavljena su 2016. u knjizi *Povratak u Hemonwood*. Naredni odlomak štampan je i na njenim koricama⁶:

Maternji jezik se, naravno, u podsvijest useli još u djetinjstvu, negdje do četvrte godine, kada djeca nauče — uglavnom od druge djece, a ne od matere — jezik koji će čitavog života upotrebljavati. Taj jezik se ne može izgubiti, iako se može malo uspavati. Otud je engleski u mom umu postao novi stanar — počeo sam na engleskom pisati nakon tri i po godine striktnog čitalačkog režima — pri čemu je bosanski ostao tamo gdje je vazda bio. Možda bi tu onda decenijama kunjao, budeći se tek povremeno kad ga posjete sjećanja iz djetinjstva, da negdje nakon svojih prvih uradaka na engleskom nisam ponovo počeo pisati na bosanskom kada sam za *BH Dane* počeo objavljivati kolumnu *Hemonwood*. Sada sam, što bi se reklo, patološki dvojezičan. Ne primjećujem na kojem jeziku sanjam ili se sjećam, i nemam osjećaj da sam na drugom jeziku druga osoba⁷.

Želja da se bude pisac pretpostavlja samopouzdanje. Iz tog samopouzdanja učenje svih alata, pa i tuđeg jezika, za Hemonu engleskog, bilo je moguće. On piše na engleskom tako da se u njegovom načinu razmišljanja vidi ili samo sluti

4 Kada je riječ o upotrebi jezika, tj. o jezičkim elementima u književnom djelu, većina naučnika, od lingvista, filozofa i drugih, a među ostalim i hrvatski lingvista K. Bagić, smatraju „da razlikovanje stvarnoga od izmišljenog iskaza, faktografskoga od fikcionalnog teksta nije pitanje jezika, nego pragmatike diskurza, kulturnih kodova i percepcije recipijenta“. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1871&naslov=postoji-li-jezik-fikcije> [pristupljeno: 20.09.2016].

5 A. Hemon, 2013: *Knjiga mojih života*. I. Žlof, prev. Sarajevo, Buybook, str. 160.

6 Ibidem, str. 55.

7 A. Hemon, 2016: *Povratak u Hemonwood / kolumne*, Sarajevo—Zagreb, Buybook.

bosanski humor ili ironija. Prevedena na bosanski *Knjiga mojih života* „zvučni” kao original, čemu je sigurno doprinio i izbor prevodioca. Za stalnog prevodioca na jezike koji su ranije imali zajednički naziv *srpskohrvatski*, pisac je odabrao Irenu Žlof, tako da izdanja koja su štampala izdavačke kuće na prostorima bivše Jugoslavije čine uglavnom njeni prijevodi Hemonovih knjiga. Irena Žlof zna odlično kako bi sam Hemon govorio i pisao na bosanskom. I kada piše o svom bosanskom životu, uvjerljiv je i američkom i poljskom i bosanskom, hrvatskom, srpskom čitaocu, ako bi se išlo još uže, i sarajevskom. Prijevod na bosanski obogaćen je pri tome finesama žargona: „Mujo *se ispalio iz Bosne*“ (2013: 23, prevela I. Žlof) koji nije uvijek prisutan u engleskom originalu: „Mujo *left Bosnia and immigrated to the United States, to Chicago*“ (Hemon 2013: 18), pa ga tako nema ni u poljskom prijevodu: „Mujo *wyjechał z Bośni do Chicago*“ (2015: 20, przełożył T. Bieroń), kao i autentičnim, bosanskim, načinom pričanja viceva o Sulji i Muji, koji često podrazumijeva i specifičnu upotrebu zamjenice za 2. lice jednine, tj. poseban način uključenosti sagovornika u pričanje, odnosno u dijalog: „Čiji *ti* je ovo auto?, pita Suljo. — Moj, bezbeli, odgovara Mujo. [...] Ja *ti* imam pravo puno banaka i ispred svake je parkiran po jedan Rolls-Royce“ (2013: 24, prevela I. Žlof) itd.

Hemonovo iskustvo i pogled na književnost i svijet napisani su na engleskom pa prevedeni na bosanski, a kao da su mišljeni na bosanskom, pa pisani na engleskome. Tako bi se Genetteovo slikovito poređenje prijevoda s palimpsestom, sa kojega je sastrugan prvi natpis da bi se ocrtao drugi, ali tako da se još uvijek u nagovještajima ispod novog može pročitati staro⁸ moglo primijeniti i na samo Hemonovo pisanje na engleskom jeziku, tj. njegovo vlastito „prevođenje“ svog starog iskustva doživljenog na maternjem jeziku na engleski. Time bi se mogla objasniti Hemonova upotreba kako standardnih jezičkih sredstava, tako i riječi koje su dio razgovornog bosanskog jezika koje, navodeći ih u izvornom obliku, pisac objašnjava na engleskom: „We feared, for example, the *raja* of Ćiza, who was a well-known *jalijaš*, a street thug“ (2013: 8). U izdanju na poljskom se nakon neutralne riječi u zagradi navodi njen oblik u razgovornom bosanskom jeziku sa pejorativnim značenjem: „Baliśmy się na przykład rai niejakiego Ćizy, znanego chuligana (*jalijaš*)“ (2015: 11, preveo T. Bieroń). U prijevodu na bosanski ova rečenica nema taj dodatni „teret“ objašnjenja: „Mi smo naprimjer zazirali od Ćizine raje jer je Ćiza bio poznati *jalijaš*“ (2013: 13, prevela I. Žlof).

Jasno je da nema potrebe da se takve riječi, kao ni realije, naknadno objašnjavaju u bosanskom izdanju, pa ono ne sadrži fusnote, dok poljsko izdanje u fusnotama, u napomenama urednika, daje objašnjenja, npr. žargonizma i historizma *raja*: „Tu w znaczeniu paczka, grupa; historycznie *raja* to określenie

8 G. Genette, 1982: *Palimpsestes: la littérature au second degré*. Paris, Seuil.

chrześcijańskiej ludności w imperium tureckim (przyp. red.)“ str. 11, fusnota 2; internacionalnih riječi, npr. skraćénica *UNPROFOR*: „United Nations Protection Force (Siły Ochronne Organizacji Narodów Zjednoczonych) — misja pokojowa na terenie b. Jugosławii działająca w latach 1992—1995 (przyp. red.)“ (s. 23, fusnota 4, przełożył T. Bieroń) i drugih.

Neke savremene teorije posmatraju prevođenje kao jedan vid interpretacije, iz čega proizlazi ideja vjernosti i nastojanje da se pronade namjera teksta, da se pronade „ono što tekst kaže ili sugerira u odnosu prema jeziku na kojem je izražen i u kulturalnom kontekstu u kojem je nastao“⁹. Tako je u ovom slučaju postignut zanimljiv rezultat u ciljnim jezicima, bosanskom i poljskom, te bi u tom smislu kontrastiranje određenih prevodilačkih rješenja moglo biti dobar materijal za neka buduća istraživanja. Npr. u rečenicama na engleskom i bosanskom upotrijebljena su slična jezička sredstva u opisu osjećaja ravnodušnosti:

The audience, however, consisting by this time mainly of the idle elite, didn't notice that „4:33“ was playing at all, *didn't give a diddly fuck* about the music it was itself producing, and was, instead, getting happily drunk¹⁰.

Naša publika, međutim, koja se u ta doba sastojala gotovo isključivo od uzaludne elite, nije uopšte primijetila da puštamo „4:33“, *bolio ih je kurac* za muziku koja se sama stvara i, umjesto toga, nastavili su se radosno opijati¹¹.

Na poljskom je otprilike isto značenje postignuto bez upotrebe konstrukcije koja sadrži vulgarizam:

Jednakže publiczność, która tym razem składała się głównie z próżniaczej elity, *nie zauważyła*, że utwór ten już jest puszczany, miała głęboko gdzieś muzykę wytwarzaną przez samą siebie i radośnie konsumowała alkohol¹².

Iako se na određen način osnovni tekst i paratekstualni dijelovi mogu posmatrati kao cjelina koja ima jedinstvenu strukturu i semantičku organizaciju te zajedničku svrhu, s druge strane, riječ je o samostalnim tekstovima koji čine odnos tekst-paratekst. Prema Genetteu, o paratekstualnosti se može govoriti kao o fenomenu koji podrazumijeva elemente ne samo u knjizi (peritekst) nego i izvan nje (epitekst), koji omogućuju da knjiga dopre do čitaoca. Tu se mogu ubrojiti naslovi i podnaslovi, pseudonimi, predgovori, posvete, epigrafi, međunaslovi, bilješke, epilozi te pogovori. Također, kada je riječ o epilogu, moguće

9 U. Eco, 2006: *Otprilike isto — Iskustva prevođenja*. N. Raspudić, prev. Zagreb, Algoritam, str. 6.

10 A. Hemon, 2013: *The Book of My Lives...*, str. 46, 47.

11 A. Hemon, 2013: *Knjiga mojih života...*, str. 47.

12 A. Hemon, 2015: *Dwa razy życie...*, str. 43.

je izdvojiti „javni epitekst“ i „privatni epitekst“. „»Javni epitekst« odnosi se na tekst autora ili izdavača, dok se »privatni epitekst« odnosi na autorsku korespondenciju, dnevnike i predtekstove“¹³. Genette definira paratekst kao „ono što omogućuje tekstu da postane knjiga koja se u tom obliku može ponuditi čitaocu i javnosti“¹⁴. Kada je riječ o paratekstualnim elementima, naslov je, s obzirom na to da privlači pažnju čitalaca i upućuje na osnovni sadržaj djela, uvijek interesantan predmet analize, posebno kada se radi o kontrastiranju prijevoda na više jezika. Dok je prevoditeljica Irena Žlof s engleskog na bosanski doslovno prevela naslov: *Knjiga mojih života*, poljski prevodilac Tomasz Bieroń odlučio se za transformiranu konstrukciju: *Dwa razy życie*. Ovom naslovu štampanom na 3. stranici knjige dodat je i podnaslov: *Bośnia i Ameryka*. Takav interpretativni metod, primijenjen u naslovu, upućuje na dvije suprotne priče, na dva različita života. Inače jako dobrom poljskom prijevodu knjige ne može se zamjeriti ovakvo rješenje prijevoda naslova ako se ima u vidu da će na sekundarnog čitaoca jači utisak ostaviti konstrukcija koja sadrži broj: *dwa razy*. Time se možda jedino gubi referencija na naslov jednog poglavlja u knjizi: *The Book of My Life*, zapravo na naslov koji je za svoju knjigu izabrala petogodišnja kćerka nekadašnjeg Hemonovog profesora, koja je svojevremeno napisala samo njeno prvo poglavlje: „Namjeravala je sačekati da joj se malo nakupi života, prije nego što počne pisati drugo poglavlje. Nasmijali smo se, i sami još uvijek u svojim ranim poglavljima, nesvjesni zloćudnih zapleta koji su se rojili svuda oko nas“ (2013: 96, prevela I. Žlof). Onaj u međuvremenu nakupljeni „višak“ piščevog života, višak iskustva, sasvim dobro je prepoznatljiv i u poljskom prijevodu.

Dakle, sve paratekstualne elemente Genette dijeli na dvije široke kategorije: peritekst i epitekst. Epitekst uključuje one dijelove koji su izvan knjige, ali su s njom povezani. To je javni epitekst, naročito izdavački epitekst, intervjui

13 G. Genette, 1997: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press, str. 18.

14 Ibidem, str. 1. „»Prag« je, zapravo, riječ koju je Borges upotrijebio kada je govorio o predgovoru kao paratekstu, svojevrsnom predvorju koje svijetu nudi mogućnost da zakorači unutra ili da se vrati nazad. To je »nedefinirana zona« između unutar i izvan, zona bez čvrste i trajne granice bilo na unutarnjoj strani (okrenutost prema tekstu) bilo na vanjskoj strani (okrenutoj prema diskursu o tekstu), to je rub, ili, kao što je Philippe Lejeune rekao, »rub štampanog teksta koji u stvarnosti kontrolira način na koji neko čita cijeli tekst«. [...] Zapravo, »taj rub uvijek je prenosilac komentara koji je napisao sam autor ili sa kojim je saglasan i predstavlja zonu između teksta i vanjskog teksta, zonu ne samo tranzicije, nego i transakcije: privilegirano mjesto pragmatike i strategiju koja ima utjecaja na javnost, utjecaja koji — bez obzira da li je dobro ili loše shvaćen — u službi je bolje recepcije teksta i njegovih relevantnijih čitanja, relevantnijih, naravno, u očima autora i njegovih saveznika«. G. Genette, 1997: *Paratexts...*, str. 2 (prev. — A.L.J.O.).

i razgovori povodom objavljivanja knjige te privatni epitekst (prepiska, lični dnevnik). Podjednako je važno za Genettea i autorstvo paratekstova; on tako razlikuje autografski i alografski paratekst. U autografskom paratekstu, u Hemonovoj posveti kćeri i *zahvalama* na početku *The Book of My Lives* jasno je naglašena njegova pozicija pa i način uobličavanja iskustva u knjigu poslije posvete. Posveta kćeri najavljuje njegov put opisan u knjizi, od Bosne do Amerike, put kroz vrijeme koje je prošlo: *For Isabel, forever breathing on my chest* (Za Isabel, koja zauvijek diše na mojim prsima; Dla Isabel, do koñca svijata oddychajacej na mojej piersi).

Zahvalama Slavenki, Richardu, Johnu, Seanu, McSweeneyevima, Leeju, Davidu, posebno Debori, pa dalje drugom Seanu, Nicole, Kristini, Veliboru, roditeljima Petru i Andi, supruzi i partnerici Teri pa kćerima Elli, Isabeli, Esther počinje ova zbirka priča bez naročitog dramaturškog zahvata pa i mogućnosti iznenađivanja čitaoca. Iscrpnom listom zaslužnih za nastanak njegove prve nefikcije i priznavanjem sebi i drugima jasnog osjećanja nevoljkosti spram autobiografskog postupka, pisac otvara knjigu pisanu za njih tamo, za nas ovdje i sve svugdje.

Za semiotičku analizu mogle bi biti zanimljive ilustracije korica izvornog izdanja djela i dvaju prijevoda. Podlogu za naslov izvornog izdanja čine geometrijska tijela naznačena isprekidanim linijama. Pri tome britanski izdavač ne objavljuje fotografiju pisca, bosanski Buybook je objavljuje na posljednjoj stranici korica, u za tu formu, uobičajenom malom formatu u lijevom uglu, a *Dowody na Istnienie* Hemonovu fotografiju štampa u formatu naslovnice. Pravilne crte Hemonovog lica na crno-bijeloj fotografiji koju je snimio njegov prijatelj Velibor Božović Veba prvi su kontakt čitaoca s njegovom ličnom pričom, odnosno autobiografskim karakterom knjige. Prozirna, uska traka dijeli na sredini prvu, a svijetlosiva traka posljednju stranicu korica, a obje aludiraju na podijeljenost života, na onaj bosanski i onaj američki. Ilustracija vanzemaljca na naslovnici Buybookovog izdanja¹⁵ koji je jednom rukom naslonjen na bijelu podlogu nedvojbeno sugerira piščevu poziciju izmještenosti.

Različita su rješenja u svim segmentima opremanja Hemonove knjige, posebno se to odnosi na rubriku *Sadržaj*, ilustracije i sam tehnički izgled koji su izabrala tri izdavača. Naslovi priča u poljskom izdanju u rubrici *Spis treści* štampani su velikim slovima uz istaknut broj početne stranice (s. 207). Naslovi tekstova okupljeni u Hemonovu knjigu bosanskog izdavača popisani su na engleskom jeziku uz prijevod na bosanski. Navedeni su nazivi časopisa i datumi njihovog objavljivanja, a od glavnog teksta odvojeni su stranicom i po praznog prostora (str. 23, 24). Pri tome ni jedno ni drugo izdanje nije slijedilo oblik: *Table of discontents*, štampan u izvornom izdanju.

15 Dizajn naslovnice: Rodrigo Corral.

U gornjem dijelu omota poljskog izdanja izdavač navodi naslove objavljenih i knjiga u pripremi, a u donjem dijelu daje reklamnu napomenu o *Serii reporterskiej*, u okviru koje je knjiga *Dwa razy życie* i objavljena. Naglašava se širina kriterija kojim se rukovodi izdavačka kuća *Dowody na Istnienie* kada bira pisca i naslov djela za objavljivanje kao i raspon tema, koje bi emotivno mogle biti bliske svakome:

Seria premierowych książek reporterskich. Autorzy uznani i debiutanci. Książki polskie i tłumaczenia książek zagranicznych. O tym, co nas dziwi, co boli, czego nie rozumiemy, o czym nie mamy pojęcia, choć wydarzyło się tuż obok — lub na drugim końcu świata, na który nigdy nie dotrzemy.

Hemonova knjiga nije tipični reportažni tekst, iako ima i karakteristike reportaže, npr. atmosfera u prijeratnom Sarajevu, posljedice koje je rat ostavio na živote njegove porodice i prijatelja, kolega iz redakcije i svih drugih, kao i opise novog života u Americi. U tom smislu, Hemonova knjiga nije izuzetak, ovo nije ni prvi put da *Dowody na Istnienie* u seriji *Reportaż* objavi neku knjigu koja se strogo ne vezuje za ovu vrstu.

Za usmjeravanje recepcije djela na informativnom, a često i na kulturološkom planu služi bilješka izdavača¹⁶. Englesko izdanje *The Book of My Lives* kratko navodi Hemonovo porijeklo i uspjehe upućujući na priloge u *New Yorkeru*, izdavača i priznanja. Bosansko izdanje s više detalja daje i njegovo porijeklo, iskustvo, početke pisanja na engleskom i uspjehe, dok poljsko kratko približava ko je, odakle je i zašto je važan ovaj pisac.

Značajan element paratekstualnosti su isječki iz recenzija, o čijem izboru također odlučuje izdavač ili izdavač i autor. Britanski *Picador* stavlja u fokus isječke iz recenzija na prvoj i posljednjoj stranici korica knjige, ali i na prvim stranicama, od osvrtu slavni svjetskih pisaca do izvadaka iz novinskih kritika koje pohvalno pišu o Hemonovim knjigama, talentu, načinu, ukazujući na njegov značaj kao jednog od najboljih savremenih pisaca. *Knjiga mojih života*

16 Štampana na posljednjoj i /ili prvoj stranici korica knjige, *bilješka* uspostavlja kontakt s širim krugom čitalaca, sadašnjih i budućih, primarnih i sekundarnih. Važna je istovremeno i njena reklamna funkcija, odnosno djelovanje na potencijalnog adresata s obzirom na to da njihov sadržaj ima karakter vrednovanja, najčešće izrazito pozitivnog te ima značajnu ulogu u kreiranju mišljenja o književnom djelu prije i nakon njegova čitanja. U *bilješci* izdavač nudi informaciju o autoru, ali pri tome važnu ulogu ima ime pisca, naziv djela, a nerijetko i njegov vlastiti izbor fotografije i slično. Iako se prema korica knjige ubraja u alografski (izdavački) paratekst, i samo ime pisca, koje se smatra autografskim (autorskim) parateksom, već može biti dobra reklama za potencijalne čitaocce. Pri kreiranju izgleda korica knjige i o veličini slova imena pisca i naziva knjige u velikoj mjeri odlučuje izdavač, tako da su obje vrste paratekstualnosti uzajamno povezane i zajedno djeluju na privlačenju pažnje čitalaca.

na posljednjoj stranici korica bosanskog izdanja ima i isječke iz recenzija koje su o Hemonu napisali Junot Diaz ili Column McCann, američki pisci svjetske priznatosti čije je knjige isti izdavač, Buybook, objavio kao književne vijesti. Diaz, američki Dominikanac, autor odličnih knjiga kakve su *Kratki sretni život Oscara zvanog Vao* ili *Tako je izgubiš*, govori o Hemonu kao o svjetskom piscu, zadovoljan njegovim načinom književne preobrazbe života u priču, života uhvaćenog na Dolac-Malti ili Kovačima jednako kao u Chicagu ili Vancouveru. McCann slavi Hemonu kao najznačajnijeg autora jedne generacije. U prologu svog romana nagrađenog National Book Awardom 2009., a prevedenog na bosanski 2011. prenosi Hemonove riječi iz knjige *Projekt Lazarus*. Kaže: „Svi ljudi koje bih mogao živjeti, svi ljudi koje nikad neću znati, nikad neću biti, oni su posvuda. To je sve što ovaj svijet jeste“.

Preko priča koje su nastajale i bile objavljivane tokom trinaest godina, a onda prerađene i objedinjene, ali ne potpuno hronološkim redoslijedom, u *Knjizi mojih života* Hemonova bosanska priča postaje svjetska, njegova lična, porodična tragedija univerzalna, Hemonovo iskustvo postaje razumljivo u ciljnim jezicima u nijansi, u detalju. Kako bi čitaocima približio razumijevanje čovjeka u drugom, drugačijem kontekstu, poljski izdavač *Dowody na Istnienie* na koricama citira hrvatskog pisca Miljenka Jergovića, također rođenog u Sarajevu (1966.):

Ta fascynująca książka mówi nam, co się dzieje, kiedy człowiek zostanie bez swego miasta, bez ojczyzny i bez języka. W dowcipny i jednocześnie wstrząsający sposób Aleksandar Hemon, amerykański pisarz urodzony w Sarajewie, gdzie spędził dzieciństwo i wczesną młodość, przedstawia dramatyczne okoliczności swojego życia, w których odbijają się losy ostatniego pokolenia dziewcząt i chłopców dorastających w Jugosławii, kraju, którego już nie ma.

U ovom slučaju potpuno je očekivano da *Dowody na Istnienie* citira Wojciecha Tochmana. Prvo, ovaj reporter je dobar poznavalac ratne i poslijeratne stvarnosti u bivšoj Jugoslaviji, što se vidi u njegovoj knjizi *Jakbyś kamień jadła*, koju kritika svrstava među najbolje poljske reportaže kao što su *Szachinszach* Ryszarda Kapuścińskiego i *Zdążyć przed Panem Bogiem* Hanne Krall. Osim što ima sluha za ono što se dešavalo u ratu i što piše bez generaliziranja, uopćavanja stvari, ne birajući lagodnu poziciju izjednačavanja krivice svih strana i kvalificiranja situacije kompliciranom, Tochman jako dobro vidi stanje koje je nastupilo potpisivanjem mirovnog sporazuma i prestankom vojnih akcija¹⁷. I drugo i važnije u ovom slučaju jeste to da je upravo Tochman zaslužan što je knjiga došla do ovog izdavača, a time što je i došlo do njenog prevođenja. O Hemonovoj knjizi reporter piše otvoreno i emotivno:

¹⁷ Vidjeti npr. na <http://culture.pl/pl/tworca/wojciech-tochman#second-menu-1>.

Książkę Aleksandra Hemona wypatrzyłem pewnego popołudnia w sarajewskiej księgarni. Skończyłem ją czytać po północy, ale oczu nie zmrzyłem do świtu. I namówiłem wydawnictwo Dowody na Istnienie, by ją przełożyć na polski. Bo to świetna rzecz! Opowieść emigranta, do granic szczerą, autoironiczną i pełną żartu z początku, a tęsknoty i bólu — im bliżej jesteśmy końca. Bo Hemon pisze o stracie podwójnej. Jego świadectwo będzie bliskie nie tylko tym, którzy kochają Sarajewo. Czytajcie! A i w waszych żyłach popłynie krew Bośni.

I, posljednji, treći isječak na koricama poljskog izdavača je dobro izabran fragment iz *Dwa razy życie*, koji otvara važnu temu u knjizi, Hemonovo samoodređenje kao pisca i način na koji se s time nosi. Njegovo pisanje kao razumijevanje vlastitog složenog, ukrajinskobosanskoameričkog etničkog identiteta dostignutom jednostavnošću u čitljivoj priči približava se svakom čitaocu bilo gdje, demistificirajući dramu porijekla kroz određenje i posao pisca:

Kiedy słyszę pytanie: „Kim pan jest?”, mam ochotę odpowiedzieć z dumą: „Jestem pisarzem”. Ale rzadko to robię, bo jest to nie tylko pretensjonalne i głupie, ale także nie do końca zgodne z prawdą — czuję się pisarzem, tylko kiedy piszę. Mówię zatem, że jestem skomplikowany. Chętnie dodaję również, że w gruncie rzeczy jestem płataniną pytań bez odpowiedzi, skupiskiem „innych”.

Tekst dostupan na sajtu poljskog izdavača knjige¹⁸ pokazuje ozbiljnost pristupa i dobru informiranost o piscu i o Jugoslaviji i o Bosni i Hercegovini 90-ih godina:

Osobista opowieść amerykańsko-bośniackiego pisarza o chłopięcych latach spędzonych w Jugosławii i o przymusowej emigracji, o utracie przeszłości i przymusie odnalezienia się w nowej teraźniejszości. „Wojna przyszła do nas i teraz czekaliśmy na to, kto przeżyje, kto będzie zabijał i kto umrze”.

Izdavač opisuje važne trenutke njegove lične drame, početaka emigrantskog života i kretanja kroz prostor i vrijeme:

Pozbawiony ojczyzny, języka, swojej kafany, masarni, swojego fryzjera, znajomych ulic, odcięty od korzeni próbował zachować tożsamość w obcym kraju — i odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Z nostalgią i poczuciem humoru pisarz współpracujący z magazynem „The New Yorker” opowiada w swojej jedynej książce non-fiction o próbach ocalenia niewinności w rozsypującym się kraju („Im więcej wiedzieliśmy, tym mniej chcieliśmy wiedzieć”), rodzinnym siorbaniu zupy w dni barszczowe („Idealny barszcz jest taki, jakie powinno być — ale nigdy nie jest — życie”) i niemożliwości odnalezienia tego smaku w sztucznym

18 <http://instytutr.pl/pl/dowody-na-istnienie-wydawnictwo/katalog/a-hemon-dwa-razy-zycie/> [pristupljeno: 2.10.2016].

erzacu kupionym w amerykańskim hipermarkecie, a także o budzącej się miłości do Chicago, gdzie „ludzie tłoczą się pod ogrzewającymi latarniami na przystanku Granville Ell, zupełnie jak kurczaki pod żarówką”.

Autobiografska priča, ali i dobra reputacija bosansko-američkog pisca privukla je pažnju ne samo književne kritike nego i značajnog broja čitalaca u Poljskoj. U posljednje dvije godine objavljen je niz recenzija i kritika kao što je ova:

Mimo ukazania wielu utrat i przykrych doświadczeń Bośniaka — emigranta narracja ta emanuje wielką siłą i prawdziwym optymizmem. Hemonowi — jak to zostało opisane we wspomnieniu z Włoch — w każdej katastrofie mogą odnaleźć radość życia. Dlatego ta książka to symboliczna opowieść spełnionej drogi. Poczucia, że jest się na właściwym torze i że postępuje się słusznie. Nie traci wrażliwości ani poczucia tego, czym dla człowieka jest nowe miejsce i jak powinien je postrzegać. Aleksandar Hemon ma dar pięknego pisania o rzeczach niewyobrażalnie okrutnych. Dystansuje nas wobec wojny, ale jednocześnie bezpardonowo się z nią rozprawia. Wyraża moralny bunt wobec zjawiska przemocy i skazania na nie wszystkich tych, którzy nie potrafią się obronić przed bezkompromisowością losu. Jarosław Czechowicz (2015)¹⁹.

Na vrijednost knjige *Dwa razy życie* ukazao je i Drugi program Poljskog radija²⁰, posvetivši joj pet nastavaka emisije *To się czyta*²¹. Emisija je imala efektu najavu: „Biograficzna powieść amerykańsko-bośniackiego pisarza, o życiu rozpiętym między Jugosławią i USA“, a u funkciji njene promocije bila je također fotografija A. Hemona objavljena na naslovnici knjige.

Na bosanskoj kulturnoj sceni knjiga je najavljena s oduševljenjem kao novi veliki književni uspjeh Aleksandra Hemona, a poslije je dugo bila u vrhu liste deset najprodavanijih knjiga u Bosni i Hercegovini i vrlo brzo bila prevedena na niz jezika. Klix.ba²², lokalni portal, u rubrici *Kultura* (14.9.2013) donosi informacije s promocije knjige u Sarajevu pod naslovom: „Aleksandar Hemon osvaja svijet novim djelom *Knjiga mojih života*“.

19 Naslov recenzije *Ważne sprawy*: <http://krytycznymokiem.blogspot.ba/2015/11/dwa-razy-zycie-aleksandar-hemon.html> [pristupljeno: 17.9.2016].

20 <http://www.polskieradio.pl/211/3843/Artykul/1571031,Dwa-razy-zycie> [pristupljeno: 19.9.2016].

21 Aleksandar Hemon *Dwa razy życie* — odc. 1—5. *To się czyta/Dwójka*. *Czytał*: Piotr Adamczyk; *Przygotowała*: Elżbieta Łukomska; *Data emisji*: 11—15.01.2016; *Godzina emisji*: 9.45; mat. prom. Fundacji Instytutu Reportażu/bch/mc.

22 <https://www.klix.ba/magazin/kultura/bh-amerikanac-aleksandar-hemon-osvaja-svijet-novim-djelom-knjiga-mojih-zivota/130914047> [pristupljeno: 17.9.2016].

Jedan od urednika izdavačke kuće Buybook, Damir Uzunović, hvali ovu, kao i ostale Hemonove knjige:

Kada pročitate ovu knjigu koja je izašla prije tri dana, shvatit ćete da je to svojevrsni intervju na pitanja koja Hemonu niko nije postavio. Na samom početku imate dilemu da li je to fikcija ili ne i bude vam teško reći kojeg je žanra, ali ja bih rekao da je to ispovjedna proza koja govori o njegovom načinu života i doživljaju Sarajeva i Chicaga.

Uzunović podjednako visoko ocjenjuje i Hemonove čitaoce: „Kao da postoji alternativni svijet i da ti ljudi ne izlaze iz kuće dok se ne pojavi neko Hemonovo djelo“²³.

O percepciji vlastitog uspjeha u Americi i Bosni i Hercegovini Hemon tom prilikom kaže:

Ono što sam napisao ima veću pažnju u Sarajevu nego u SAD-u jer tamo ima mnogo više pisaca. Priroda pisanja je takva da, nakon što prođe ovaj trenutak s javnošću, mi se pisci povučemo u samoću i anonimnost, te se bavimo stvarima u svojoj glavi. Odnos čitaoca i knjige se također dešava u izolaciji i nadam se da će tih trenutaka biti i da će čitaoci biti s mojom knjigom.

Neka od najčešće postavljanih ili nepostavljenih pitanja Hemonu jesu i ona o svrstavanju knjige u određeni književni žanr, ali i o pripadanju sredini, kulturi:

„Nisu memoari jer se oni pišu na kraju života, a ja se nadam da nisam na kraju. Više bi ih nazvao istinitim pričama jer su nastale iz potrebe da ih ispričam. Knjiga nije podijeljena na ono prije i poslije, kao što su životi mnogih ljudi podijeljeni na prije i poslije rata što je jedan od temelja sistema traume gdje je nešto sasječeno na pola. Narativno su te dvije polovine spojene kao što se moj život u SAD-u i BiH ne razlikuju mnogo već isprepliću“, dodao je Hemon koji često ističe kako on ima dva doma i kada putuje u Sarajevo ili Chicago uvijek kaže kako ide kući²⁴.

Svoj život i pisanje Hemon opisuje služeći se stihom popularne sarajevske rok-grupe *Zabranjeno pušenje* koji je poznat i u izvornom obliku: *Život mi je... pos'o-kuća-birtija*, ali i u modificiranom, u kojem ga je upotrijebio pisac na promociji knjige: *pos'o-kuća-žena-džamija*.

Pišem pod svim uslovima i u svakoj situaciji. Tako reagujem na svijet. Ako ne pišem, onda sam zbuđen i nisam u stanju da razmišljam o nekim stvarima. Zato

23 Ibidem.

24 <https://www.klix.ba/magazin/kultura/bh-amerikanac-aleksandar-hemon-osvaja-svijet-novim-djelom-knjiga-mojih-zivota/130914047> [pristupljeno: 17.09.2016].

pišem jer ako to ne radim, onda sam bespomoćan [...]. Sada više putujem zbog promocija knjiga, ali inače je sve isto: posao-kuća-žena-džamija. Kada sam na putu, nedostaje mi porodica, ali družim se s čitaocima. Moj život je spor i nezanimljiv i to volim kod sebe²⁵.

Svoje iskustvo i uvjerenje u ovoj knjizi pisac približava bez strukture priče kao promjene pa na određen način i bez likova. Hemon je fokusiran na sam jezik, on sugerira, približava detalje, objašnjava, dok je mehanizam priče, njena dinamika, u drugom planu. Zaplet je čitak i jednostavan. U *Knjizi mojih života* prepoznatljiva je mogućnost da čovjek, iskustvo, svijet i kultura budu bliski, pored ostalog, i kroz dijelom reporterski jezik. U prvom tekstu *Ko sam ja* vraća iskustvo djetinjstva, zatim odrastanja, držeći u fokusu pitanje određivanja pozicije smiješnog, tačnog, nepretenciozno ispričanog, a jasnog umjetničkog, pa i reporterskog prikaza. Jednostavnost i pojašnjavanje detalja bosanske, dijelom ukrajinske, kanadske, američke kulture i iskustava određuju sve tekstove u knjizi. On svoj svijet približava labavom i neobaveznom dinamikom i direktnim objašnjavanjem onoga nečega za što mu se čini da treba biti pojašnjeno. To su ovdje razumijevanje svijeta i sebe samih, njegove izmještene porodice iz Sarajeva u Kanadu i Ameriku. Ta pomjerenost usmjerava njihovo gledanje na stvarnost i ovdje i tamo, a njegova netipična pozicija ovdje pomogla mu je da jasnije vidi ljude i odnose još prije svih nasilnih i iznuđenih seljenja i pomjeranja. Redajući detalje predratnog, ratnog i poslijeratnog iskustva, pisac fokusira vrijednosti i ideje u različitim i udaljenim dijelovima svijeta da bi prema kraju knjige, posebno u priči *Akvarijum* osvijetlio ono općeljudsko kroz svoje teško opisivo iskustvo. Ovom pričom Miljenko Jergović Hemona svrstava u ono najbolje što jeste književnost, onu koju je pisao Varlam Šalamov, ono što su *Priče sa Kolime*:

Tih dvadesetak stranica ono je najbolje što je Aleksandar Hemon napisao. Ne samo u ovoj knjizi, nego i uopće. Da je postojala mogućnost izbora, on ih ne bi napisao. Da je na svijetu igdje postojalo mjesto gdje bi se moglo otići i tako se izbaviti od pisanja tog teksta, Hemon bi otišao tamo, i spasio ono što se nije moglo spasiti. Zato je „Akvarijum“ najbolji komad Hemonove proze, i jedan od oglednih proznih komada našega doba i jezika. U njega je uloženi veliki dar, osobna čestitost i biografija. Put od Sarajeva do Chicaga, i sve što je pisca tim putem vodilo, u sudbinskome i u egzistencijalnom smislu, svoj smisao našao je u tom tekstu. I u događaju koji je u njemu opisan. Književnost nije igra, nije ljepota nizanja riječi, književnost je pripovijedanje o umiranju i smrti devetomjesečnog djeteta²⁶.

²⁵ Ibidem.

²⁶ <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/aleksandar-hemon-zivot-drugoga/> [pristupljeno: 12.07.2015].

Od detalja zbuđenosti razlikama kultura, preko iskustva prilagođavanja pa prihvatanja pravila novog svijeta a zadržavanja trezvenog i neopterećenog, skoro nježnog odnosa prema svijetu iz kojeg dolazi i u koji se vraća, do prikaza trenutka i situacije koja nadilazi sve vanjsko u čistu tugu, Hemon svoj književni postupak gradi od jednostavnosti, jasnoće i duhovitosti. Ovdje skoro bez zapleta i neizvjesnosti, bez dinamike priče, a s iskustvom približenim i izraženim gotovo kolumnistički njegov tekst se nameće čitljivošću bilo gdje, na bilo kojem jeziku. U knjizi ispričanoj bez pravih zapleta i likova u čije živote ulazimo ne znajući šta će se i kako desiti ključan je način predočavanja iskustva. Hemon piše naglašeno jednostavno i objašnjava svijet i sebe u njemu opuštenim, a samopouzdanim jezikom s nizom paratekstualnih olakšavanja i usmjeravanja, pojačavajući i time iskustvo življenja i pisanja u dva mjesta na dva jezika tako da je ispričano na kraju razumljivo, poticajno, blisko čitaocima svugdje.

Literatura

- Eco U., 2006: *Otrpilike isto — Iskustva prevođenja*. N. Raspudić, prev. Zagreb, Algoritam.
- Genette G., 1997: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hemon A., 2013: *The Book of My Lives*. New York, MacMillan.
- Hemon A., 2013: *Knjiga mojih života*. I. Žlof, prev. Sarajevo, Buybook.
- Hemon A., 2015: *Dwa razy życie*. T. Bieroń, przeł. Warszawa, Dowody na Istnienie — Fundacja Instytut Reportażu.
- Hemon A., 2016: *Povratak u Hemonwood / kolumne*. Sarajevo—Zagreb, Buybook.
- Kłoskowska A., 2005: *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lejeune Ph., 1998: *Pour l'autobiographie*. Paris, Seuil.

Internet izvori

- <http://culture.pl/pl/tworca/wojciech-tochman#second-menu-1> [pristupljeno: 16.09.2016].
- <http://instytutr.pl/pl/dowody-na-istnienie-wydawnictwo/katalog/a-hemon-dwa-razy-zycie/> [pristupljeno: 2.10.2016].

<http://krytycznymokiem.blogspot.ba/2015/11/dwa-razy-zycie-aleksandar-hemon.html> [pristupljeno: 17.09.2016].

<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1871&naslov=postoji-li-jezik-fikcije> [pristupljeno: 20.9.2016].

<http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/aleksandar-hemon-zivot-drugoga/> [pristupljeno: 12.7.2015].

<http://www.polskieradio.pl/211/3843/Artykul/1571031,Dwa-razy-zycie> [pristupljeno: 19.09.2016].

<http://www.klix.ba/magazin/kultura/bh-amerikanac-aleksandar-hemon-osvajaj-svijet-novim-djelom-knjiga-mojih-zivota/130914047> [pristupljeno: 17.09.2016].

Amela Ljevo-Ovčina

Pisać, aby zrozumieć: Sarajewo i Chicago po angielsku, bośniacku i po polsku

STRESZCZENIE | Artykuł, w oparciu o książkę Aleksandra Hemon *Dwa razy życie*, przybliża twórczość pisarza pochodzącego z Bośni i Hercegowiny, a mieszkającego od 1992 roku w Stanach Zjednoczonych. Analiza dotyczy funkcji elementów paratekstowych w przekładach z języka angielskiego na język bośniacki i polski. Autor pisze po angielsku, ale w utworze mocno obecne są jego doświadczenia z dzieciństwa oraz młodości spędzonej w Sarajewie, przeżycia związane z wyjazdem do Ameryki i z czasem przyswajania sobie języka angielskiego oraz pielęgnowania bośniackiego. Hemon, co widać w przeprowadzonej analizie, pisze w zamierzony sposób bardzo prosto, objaśnia świat i siebie w nim za pomocą swobodnego, a także bardzo przystępnego języka. Wykorzystuje w tym celu szereg paratekstualnych chwytów, wzmacniając w ten sposób doświadczenie, jakie wynika z życia w dwóch odległych od siebie miejscach, pisanie w dwóch językach. W ten sposób jego narracja jest prosta, jednak daje wiele do myślenia, staje się bliska każdemu odbiorcy. W artykule został poddany analizie tytuł, notka o autorze oraz inne elementy paratekstowe, przede wszystkim te, za pomocą których redaktorzy i wydawcy wydobywają zróżnicowane aspekty kulturowe, sięgają do korzeni Autora, ukazują jego artystyczny warsztat i literacką wartość nie tylko tej, ale i pozostałych jego książek, które, przedstawiając stosunki przez pryzmat własnych doświadczeń, pozwalają zrozumieć przemiany, jakie dokonują się w człowieku i zachodzą na świecie.

SŁOWA KLUCZE | język angielski, język bośniacki, język polski, elementy paratekstowe, wydawcy, recepcja, Aleksandar Hemon

Amela Ljevo-Ovčina

Writing to Understand: Sarajevo and Chicago in English, Bosnian and Polish

89

SUMMARY | The paper discusses Aleksandar Hemon's literary oeuvre through the prism of reception of *The Book of My Lives* in Bosnia-Herzegovina and Poland. In the present paper, we analyse the function of paratextual elements on the basis of the translations of the Bosnian-American author from English into Bosnian and Polish taking into consideration the fact that the author wrote in English, but reflecting on his Bosnian childhood, his youth, and the period after he moved to the United States of America. The present paper recognizes and emphasizes that Hemon, who writes in English without forgetting his mother tongue, is using subtle emphasis to describe the world and his place in it by means of calm but self-confident expression. The paratextual elements are used to direct and decompress, which enhances the experience of living and writing at two different places and in two languages so that once the experience has been transferred, its language is comprehensible, inspirational, and familiar to the reader. The paper analyses the title, biographical notes and other paratextual elements the editors and publishers selected to present the cultural aspects, the relevance, the quality of artistic persuasion and accomplishment, and the overall literary value as the truly essential value of this and all other literary works the role of which is to illuminate relations through experiences and contribute to understanding but also changing the human and the world.

KEYWORDS | English language, Bosnian language, Polish language, paratextual elements, publishers, reception, Aleksandar Hemon

